

**Etki ve Sonuçları Bakımından İkinci Karabağ Savaşı'nı Farklı Açıdan Okumak:
Türk Dünyası ve Dönüşen İş Birliği**

Reading the Second Karabakh War From a Different Perspective Based on The War's
Effects and Outcomes: The Turkic World and a Tranforming Cooperation

Sedanur Şeyban

Yüksek Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bölge
Çalışmaları Anabilim Dalı

Graduate Student, Karabuk University, Graduate School of Education, Department of
Regional Studies, Karabuk-Türkiye

E-Posta: sedaseyban@outlook.com

ORCID ID: 0000-0003-0932-5234

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makale / Research Article

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Yaz-Haziran/ Summer-June

Geliş/Received: 25 Mart/March 2022

Kabul/Accepted: 28 Mayıs/May 2022

Yayın/Published: 15 Haziran/June 2022.

Atıf/Cite As

Şeyban, Sedanur. "Etki ve Sonuçları Bakımından İkinci Karabağ Savaşı'nı Farklı Açıdan Okumak: Türk Dünyası ve Dönüşen İş Birliği". *Demokrasi Platformu Dergisi*, (2022), 11/36: 32-62.

İntihal/Plagiarism

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi ve intihal tespit edilmemiştir. /This paper was checked for plagiarism. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Sedanur Şeyban)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Web: <https://www.demokrasiplatformu.com/dergi/>

e-mail to: demokrasiplatformudergisi@gmail.com

Copyright © Published by Serkan Yorgancılar, Ankara-Türkiye.

Öz

Yapay bir sorun olarak ortaya atılan "Karabağ" meselesi Sovyetler Birliği'nin dağılması sırasında Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını ele geçirmek için tertiplemediği planların başında gelmiştir. Ermenistan, bu planını gerçekleştirmek için Karabağ'ı kendisine ilhak etmeye çalışırken, bir süre sonra taktik değişerek "Karabağ Ermenilerinin self-determinasyon hakkını" savunmaya başlamıştır. Böylelikle, gittikçe derinleşerek kanlı bir çatışmaya dönüşen bu sürecin sonunda Azerbaycan'ın topraklarının %20'si Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. 1994'te Bişkek'te imzalanan Ateşkes Antlaşması bağlamında çatışmalara ara verilse sorunun çözümü yönünde herhangi bir başarı sağlanamamıştır.

Ermenistan'ın 27 Eylül 2020 tarihinde saldırıda bulunması üzerine Azerbaycan'ın karşı taarruz harekâtı başlatması "Karabağ" sorununa yönelik belirleyici bir gelişme olmuştur. İkinci Karabağ Savaşı olarak adlandırılan savaş sonucunda Ermenistan, büyük kayıplar vererek yenilgiyi kabul etmiş ve Azerbaycan topraklarından geri çekilmiştir.

İkinci Karabağ Savaşı etki ve sonuçları bakımından dikkat çekmektedir. Azerbaycan'ın kazanmış olduğu zafer, Türk cumhuriyetlerine farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. İş birliğini güçlendiren Türk cumhuriyetleri, Türk Devletleri Teşkilatı kapsamında ilişkilerin geliştirilmesi yönünde önemli adımlar atmaktadırlar. Fakat Türk cumhuriyetleri arasında iş birliğine katkıda bulunan gelişmelerin yaşanması rakip güçlerin dikkatlerinden kaçmamıştır. Bu bağlamda Kazakistan'da 2022 yılının başında meydana gelen olaylar Türk devletleri arasındaki iş birliğini engelleyici etkileri bakımından dikkat çekmektedir. Bu gelişme, İkinci Karabağ Savaşı sonucunda kazanılan zaferin etkisiyle Türk dünyasında yaşanan olumlu dönüşümlere ters tepki şeklinde yorumlanabilir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Karabağ Savaşı, Türk Dünyası, İş Birliği, Entegrasyon, Kazakistan

Abstract

The objective of the Armenian nationalism that surged as the Soviet Union entered its dissolution process was the occupation of Azerbaijan's territories. To reach this objective, Armenia adopted the strategy of annexing Karabakh, which is an inseparable part of Azerbaijan. The decisions that were taken by Armenia's administration to join Karabakh with Armenia in violation of the Soviet Union's laws resulted in Azerbaijan's objections, and the said decisions were not implemented by

Moscow. However, as the dissolution process of the USSR accelerated, the Armenians began to pursue a different strategy. In line with this strategy, the Armenians embarked on a “struggle” for the establishment of an independent “Nagorno-Karabakh Republic” based on the principle of “self-determination”. The objective was to tear off the territories belonging to Azerbaijan and attach them to Armenia.

The dispute intensified in time and resulted in the break-out of an armed conflict between the two countries, causing the deaths of tens of thousands of people and the destruction of Azerbaijan’s cities and villages. The suggestions for the resolution of the dispute that were made at that period, the decisions that were taken, and the ceasefire regime that was implemented since 1994 failed to bring about any positive outcomes.

In the end, on 27 September 2020, the Azerbaijani military initiated a counter campaign in response to yet another attack by the Armenian military and inflicted a heavy defeat upon the enemy as a result of a war that lasted 44 days. This war, which has been named the Second Karabakh War, draws attention due to the effects and outcomes it has generated.

Second Karabakh War, clearly revealed that the discourse sustained for a quarter of a century of Azerbaijan being a “beaten and weak state” was a lie and a psychological smear campaign. Another matter that draws attention about this war was the continuous support provided by Turkey to Azerbaijan from the first day of the clashes until the end. Because of this support, Russia was forced to demonstrate a relatively neutral posture during the course of the war. As a necessity of the maxim of “one nation, two states”, Turkey remained at the side of the friendly and brotherly country Azerbaijan and played a role that effected the course of the war.

In addition to this Azerbaijan’s victory is a noteworthy development from the perspective of serving as a good source of motivation for the Turkic republics. In this context possessing the potential for a new cooperation in the Eurasian geography, the Turkic republics have taken important steps for the development of their relations within the scope of the Organization of Turkic States. However, these positives developments have not escaped the notice of rival powers.

The events that took place at the beginning of the year 2022 in Kazakhstan, an effective power in Central Asia that constitutes an integral part of the Turkic world, are highly noteworthy in terms of necessitating an assessment of their obstructive effects and outcomes on the cooperation between Turkic states. This development can be interpreted as a backlash against the positive transformations that have been

experienced in the Turkic world due to the victory achieved at the Second Karabakh War.

Keywords: Second Karabakh War, Turkic World, Cooperation, Integration, Kazakhstan

Giriş

Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan "Karabağ" sorunu uzun yıllar boyunca çözüme kavuşamamıştır. 1994'te Bişkek'te imzalanan Ateşkes Antlaşması bağlamında çatışmalara ara verilse sorunun çözümü yönünde herhangi bir başarı sağlanamamıştır. Aslında çeyrek asırdan fazla bir zaman kesitinde uygulanan bu ateşkesin amacı; sorunu "donmuş çatışma"ya dönüştürerek, Azerbaycan'ı bu durumu kabullenmeye zorlamaktır. İşgal sırasında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu dört karar yerine getirilmezken, sorunu çözmek için görevlendirilen AGİT Minsk Grubu'nun faaliyetleri herhangi bir olumlu sonuç doğurmamıştır. Böylece 2020 yılına kadar devam eden süreçte zaman zaman ihlal edilen ateşkes rejimi devam ettirilse de kalıcı bir çözüm sağlanamamıştır. Fakat Azerbaycan bu süre zarfında milli ordunun savaş kabiliyetini yükseltirken, önemli silah teknolojileriyle donatmayı başarmıştır. 2016 yılında yaşanan Nisan Çatışması sırasında üstünlük sergileyen Azerbaycan ordusunun ülke topraklarını geri alabileceklerine dair genel bir kanaat oluşmuştur. Bu kanaat 2020 yılında Tovuz çatışması sırasında daha da güçlenmiştir. Aynı yıl 27 Eylül'de başlayan İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan ordusunun zaferiyle sonuçlanmıştır. İkinci Karabağ Savaşı sırasında Türk Dünyasının iki önemli aktörü olan Türkiye ve Azerbaycan'ın sergilemiş oldukları birliktelik diğer Türk cumhuriyetlerine farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Nitekim savaş sırasında "itidalli açıklamalarıyla" dikkat çeken Türk devletleri, savaşın ardından daha kararlı ve emin açıklamalarda bulunmuşlardır. Dolayısıyla İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın kazanmış olduğu zafer Türk Cumhuriyetleri açısından iyi bir motivasyon etkisi yaratmıştır. Bu etki sayesinde, Türk devletleri arasında iş birliğinin ana örgütü olarak Türk Konseyi'nin faaliyetlerinde önemli dönüşüm kaydedilmiştir. Bu bağlamda en önemli gelişmelerden birisi örgütün adını değiştirerek Türk Devletleri Teşkilatı adını alması olmuştur.

Avrasya coğrafyasında yeni bir iş birliği potansiyeline sahip olan Türk devletleri, bu örgüt kapsamında tesis edilecek güçlü bir birliktelikle hem bölgenin barış ve istikrarı hem de Türk devletleri açısından yeni fırsatlara kapı açacaktır. Bu gelişmeler, rakip güçlerin dikkatinden kaçmamıştır. Orta Asya'da etkin bir güç olan ve Türk Dünyasının ayrılmaz parçasını oluşturan Kazakistan'da 2022 yılının başında meydana gelen olaylar Türk devletleri arasındaki iş birliğini engelleyici etki ve sonuçları bakımından yorumlanması

gereken son derece kayda değer bir olaydır. Bu gelişme, İkinci Karabağ Savaşı sonucunda kazanılan zaferin etkisiyle Türk dünyasında yaşanan olumlu dönüşümlere ters tepki şeklinde yorumlanabilir.

1. İkinci Karabağ Savaşı'na Giden Yolda İki Çatışma

1.1. Nisan Muharebesi (4 Gün Savaşı)

21. yüzyılın ilk çeyreğinde, uluslararası ilişkilerin temel konularından birisini ne yazık ki ülke içi ve sınır ötesi çatışmalar oluşturmuştur. Bu noktada Kafkasya bölgesinin en önemli sorunlarından biri olarak Karabağ sorunu dikkat çekmektedir (Aslanlı, 2016, 13). Kafkasya bölgesinde istikrarsızlığa yol açmak amacıyla yapay bir şekilde oluşturulan bu sorun, Anadolu ve Kafkasya Türklüğünü bölmek üzere inşa edilmiş sistematik ve stratejik bir planın parçasıdır. Bu planın temelleri Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ihlal etme ve Karabağ'ın Ermenistan'a katılmasını sağlama üzerine kuruludur. 1990'lı yıllarda Karabağ Ermenistan tarafından işgal edilmiş; işgal süreci yılında imzalanan ateşkes anlaşması ile neticelenmiştir (Arslan - Özdemir, 2021, 324). Ateşkes süresi boyunca devam eden barış görüşmeleri, çatışmanın çözümüne yönelik herhangi bir olumlu katkı sağlamamıştır. Birçok kez ateşkesi ihlal eden Ermenistan, sadece askeri mevzileri hedef almakla kalmamış, cephe hattına yakın bölgedeki iskân birimleri ve sivillere de büyük zararlar vermiştir. Ateşkes sürecinin ihlal edilmesi ve statükonun dağılmasında üç önemli dönüm noktası ortaya çıkmıştır (Bk. Asker, 2021).

Dönüm noktalarından ilki, 2-5 Nisan 2016 tarihleri arasında Ermenistan'ın provokatif saldırısıyla başlayan "4 Gün Savaşı" ya da "Nisan Dövüşleri" olarak bilinen çatışmadır. 1994 yılı itibarıyla sürdürülen ateşkes döneminde ihlal ve ufak ölçekte çatışmalar meydana gelse de "4 Gün Savaşı"nın boyutu, ortaya çıkarmış olduğu durum ve neticeler bakımından öncekilerden farklı olmuştur. Savaş sırasında Ermenistan tarafı tarafından ortaya atılan bu asılsız iddialar/haberler (Bk. Tuncel, 2016, 306) sonuçsuz kalmış ve savaş Ermenistan ordusunun yenilgisiyle neticelenmiştir. Azerbaycan ordusunun zaferle çıktığı savaşta Terter'in Talış köyü, Cebrayıl'ın Leletepe yüksekliği, Goranboy'un Gülistan köyü, Çocuk Mercanlı ve Terter'in Madağız köyü çevresindeki birçok mevzi kurtarılmıştır (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi, 10 Ocak 2022). Dört gün süren savaş, Rusya'nın arabuluculuğunda, Ermenistan-Azerbaycan Genelkurmay Başkanları arasında Moskova'da imzalanan anlaşma kapsamında durdurulmuş ve yerini "ateşkes" sürecine bırakmıştır (Caferov - Aslanlı, 2016, 255). Savaştan dört yıl sonra Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın basına verdiği bilgilere göre Serj Sarkisyan yönetiminin Karabağ çevresindeki rayonları Azerbaycan'a geri vereceğini sözlü olarak kabul etmesi dört gün süren savaşın durmasına neden olmuştur. Basında yer alan bilgiye göre Serj

Sarkisyan dört günlük savaşın ardından Karabağ Ermeni temsilcileriyle görüşerek, yedi rayonun Azerbaycan'a verilmemesi durumunda Hankendi'yi de kaybedeceklerini ifade etmiş ve onları ikna etmeye çalışmıştır. Dolayısıyla savaş öncesi ve sonrasında Ermenistan ordusunun öncelikle işgal altında tuttuğu yedi rayondan geri çekilmesine ilişkin telkinler yapılmıştır (Veliyev, 2021, 312).

Öte yandan yaşanan savaş sırasında çoğu uluslararası aktörün endişelerini dile getirerek, her iki tarafı da desteklemekten ya da suçlanmaktan kaçındığı görülmektedir. Bu noktadaki tek istisna Türkiye'dir. Zira Türkiye, Azerbaycan'a her platformda destek vererek yanında yer almıştır. Diğer yandan BM, AB ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütler çatışmaların gidişatından duydukları endişeyi ifade etmişler ve Minsk Grubu ülkeleri ve diğer Avrupa ülkelerinin hükümetleri de dâhil olmak üzere herhangi sorumlu bir tarafı işaret etmeden yaşanan çatışmaları kınamışlardır (Zolyan, 2017, 114-115). Bu süre zarfında, Azerbaycan ve Ermenistan'ın hem iç hem de dış politikalarında farklı gelişmeler yaşanmıştır. Ermenistan askeri ve siyasi açıdan önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır; Azerbaycan'ın taarruzu sonucunda düşmanın savunma hattının düşmesi ve ciddi zayıflar verilmesi Ermenileri psikolojik açıdan yıpratırken muhtemel sıcak çatışmalarda daha ciddi yenilgilerin ihtimalini gündeme getirmiştir (Cafersoy, 12 Ocak 2022). Dört Gün Savaşı aynı zamanda Ermenistan'da Rusya ile olan ilişkilerin sorgulandığı ilk savaş olmuştur. Zira bu savaşta Ermenistan, üyesi olduğu Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nden (KGAÖ) beklediği desteği alamamış, aksine örgüt üyelerinden Belarus ve Kazakistan gibi ülkeler Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü bağlamında Karabağ sorununun çözümünü desteklemişlerdir. Dahası, savaşta Azerbaycan'ın Rus yapımı silahları kullanması Ermenistan'da Rusya'ya dönük eleştirilerin artmasına yol açmıştır. Yaşanan gelişmeleri takiben, bazı Ermeni uzmanlar Rusya'yı savaşta sessiz kalmakla suçlamış ve Ermenistan'ın başkentinde Rusya karşıtı gösteriler düzenlenmiştir (Veliyev, 2021, 12-313). Bunlara ek olarak, Ermenistan'ın savaştan yenilgiyle çıkması ekonomik anlamda da birtakım zorlukları beraberinde getirmiştir. Buna göre ülkede savaşın mali yükü sosyo-ekonomik koşulları daha da olumsuz etkilemiş, toplumda ise yenilgiden duyulan endişeler daha da artmıştır. Askeri ve psikolojik açıdan stratejik avantaj kazanan Azerbaycan ise dış politikasında başta Rusya olmak üzere diğer küresel ve bölgesel güçlerle ilişkileri dengeli tutmayı başarmış, Karabağ'la ilgili müzakerelerde daha güçlü konuma gelmiştir (Cafersoy, 12 Ocak 2022). Azerbaycan Ordusunun başarılı bir şekilde tamamladığı karşı taarruzun ardından Cumhurbaşkanı Aliyev'in talimatıyla Cebrayıl bölgesindeki Çocuk Mercanlı köyüne Şuşa camisine benzer bir cami inşa edilmiştir. Burada vurgulanmak istenen iki önemli mesaj vardır. Bunlardan ilki Azerbaycan, İslam dünyasının parçası olarak tarihi geçmişine bağlılığını göstermiştir; ikincisi Azerbaycan askeri Şuşa'yı işgalden kurtulacak ve restore edecek. Böylelikle Ermenistan yönetimi, yıllardır süregelen statükonun

değiştirdiğinin farkına varmıştır (APA, 3 Nisan 2021). Sonuç olarak, Azerbaycan Ordusunun kuvvetini ve haklı kararlığını açık bir şekilde gösteren “4 Gün Savaşı”, Azerbaycan zaferine giden yolun başlangıcı olarak değerlendirilmesi mümkün görülmektedir.

1.2. Savaşa Bir Adım Kala: Tovuz Saldırısı

Azerbaycan-Ermenistan savaşının ikinci dönüm noktası 12-18 Temmuz 2020’de yaşanan Tovuz çatışmasıdır. Dört Gün Savaşı’nın ardından yaşanan en geniş çaplı çatışmalardan biri olarak Tovuz saldırısında Ermenistan’ın açık niyeti provokasyon, Azerbaycan’ı tahrik etmek ve savaşa çekmektir. Saldırıdan iki gün önce, 10 Temmuz 2020 tarihinde, Ermenistan’ın yeni ulusal güvenlik strateji belgesini kamuoyuyla paylaşan Nikol Paşinyan, Karabağ’a yönelik dikkat çekici açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalardan ilki; *“Biz, Üçüncü Ermenistan Cumhuriyetinin onurlu yurttaşlarıyız, Üçüncü Ermenistan Cumhuriyetini kuran ve Artsakh’ı (Karabağ’ı) özgürleştiren Ermeni halkının çocuklarıyız. Ermenistan Cumhuriyeti Artsakh (Karabağ) Ermenilerinin güvenlik ve özgürlüklerinin garantörüdür. Ermenistan Cumhuriyeti bir Pan-Ermeni devletidir ve dünyadaki tüm Ermenileri temsil etmektedir.”* şeklindedir. Ermeni halkının ulusal değerlerinden hakkında konuşan Paşinyan, Karabağ’da yapılması gerekenler konusunda bazı iddialarda bulunarak, *“Karabağ’ın hiçbir kısıtlama olmadan kendi kaderini tayin hakkının uluslararası düzeyde tanınması gerektiğinin”* (Tuncel, 15 Ocak 2022) altını çizmiştir. Bu perspektiften bakıldığında Ermenistan yönetiminin uzlaşmaya yönelik seçeneklere uzak durduğu net bir şekilde görülmektedir. Diğer yandan Paşinyan’ın Karabağ’a ilişkin gerilimi artıran açıklamaları Ermenistan’ın asıl gayesini ortaya koymaktadır. Nitekim Tovuz saldırısı, Ermenistan’ın uzlaşmaz ve saldırgan tutumunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. 12 Temmuz öğle saatlerinde Ermenistan ordusu Azerbaycan’ın sınır bölgesi olan Tovuz istikametine topçu ateşi açarak ateşkes rejimini yeniden ihlal etmiş, bölgeye yönelik geniş çaplı bir askerî harekât girişiminde bulunmuştur (Kalkan, 15 Ocak 2022). Azerbaycan’ın UAZ tipi küçük bir askeri aracını vuran Ermenistan, hemen ardından top atışları gerçekleştirmiştir. Nitekim Azerbaycan Ordusu, Ermenistan’ın Tovuz saldırısına sert bir şekilde karşılık vermiş ve Ermenistan güçleri büyük zayıflık vererek bölgeden geri çekilmiştir (Sarıkaya, 2020, 9).

Niteliği ve konumu itibarıyla büyük ehemmiyeti haiz Tovuz bölgesinin stratejik özelliklerini irdelemek saldırının anlaşılması açısından son derece önemlidir. Zira jeopolitik, jeostratejik ve jeo-ekonomik bir konumda bulunan Tovuz, bölgesi önemli ulaşım ve enerji ihracat rotalarının yer aldığı, Azerbaycan’ı Avrupa ve diğer küresel pazarlara bağladığı bir kara koridorudur. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı, Güney Kafkasya doğalgaz boru hattı (SCP) ve Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu gibi kritik altyapılar bu bölgede yer almaktadır. Öte yandan Ermenistan’ın, saldırılarını Karabağ

dışındaki Tovuz bölgesine gerçekleştirmesindeki mantığının arkasında Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bağın koparılmasına yönelik hedefin olduğu da düşünülebilir. Bu noktada Tovuz milletvekili Ganire Paşayeva'nın *"Ermenistan bazı stratejik noktaları ele geçirirse, Azerbaycan'ı Türkiye ile birleştiren tek kara yolu, iki ülkenin ortak enerji ve ulaştırma hatları onların silahlı güçlerince her an vurulabilir"* (Yeni Şafak, 17 Temmuz 2020) şeklinde yaptığı açıklaması dikkate şayandır. Ermenistan'ın Tovuz'a yönelik saldırısı yalnızca Türkiye ve enerji hatları ile sınırlı değildir. Ermeniler aynı zamanda Gence ve Mingeçevir hattını da kontrol altına almak istemiş ve bu isteklerini medya araçlarında zaman zaman dile getirmişlerdir. 2018'de Samvel Karapetyan adında bir Ermeni araştırmacı *"Kuzey Artsah"* (Karabağ) isimli kitabını yayınlamış ve Rusya'da yayınlanan söz konusu kitapta Gazah ve Tovuz'daki saha çalışmalarıyla birlikte Ermeni mimari eserleri, kültürü, tarihi ve kiliselerine yer vermiştir. Karapetyan kitabının kapağında Tovuz ve Gazah bölgelerini içeren ve *"Kuzey Artsah"* olarak tanımladığı bölgenin haritasına da kitabında yer vermiştir (Sadıgov, 16 Ocak 2022). Sonuç olarak Ermenistan'ın Tovuz bölgesine saldırması ve gerilimi azaltmaya ilişkin herhangi çabasının olmaması daha büyük yeni bir savaşın gelişinin habercisi olmuştur.

1.3. İşgalin Son Noktası: İkinci Karabağ Savaşı

Savaşın üçüncü dönüm noktası, 27 Eylül 2020'de sabah saatlerinde Ermenistan'ın sivil yerleşim noktalarına saldırıda bulunmasının ardından başlayarak 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı'dır. Bu savaş, etki ve sonuçları bakımından Azerbaycan-Ermenistan savaşının en önemli merhalesi olarak tanımlanabilir. Bilindiği üzere işgal sürecinde yalnızca Türkiye'nin askeri eğitim ve diplomatik destek sağladığı Azerbaycan'ın karşısında, Rusya'nın doğrudan yardım ettiği, Rus silahlarının temin edildiği ve müttefiklik ilişkilerinin güçlendirildiği bir Ermenistan vardı (Asker, 16 Ocak 2022). İkinci Karabağ Savaşı bu statükonun yıkılmasını sağlarken bölgesel dengelerin yeniden şekillenmesi sonucunu doğurmuştur. Savaş, 27 Eylül 2020'de Ermenistan ordusunun büyük çaplı saldırısı ve buna karşılık Azerbaycan ordusunun cephe bölgesinde bulunan mevzilere karşı saldırısıyla başlamıştır. Kısa sürede Azerbaycan ordusunun üstünlüğü açık bir şekilde kendini belli etmeye başlarken, Ermenistan bu durum karşısında şaşırılmış bir vaziyette üçüncü ülkelerin müdahil olması için girişimlere başlamıştır. Bu girişimlerden herhangi bir sonuç elde edemeyince, savaş hukuku normlarını büyük ölçüde ihlal ederek, iskan birimlerine ağır silahlar birlikte ateş açarak çok sayıda sivilin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Azerbaycan ordusu bu provokasyona engel olmak ve cephe hattına yakın bölgelerdeki sivil nüfusun güvenliğini muhafaza etmek için misilleme önlemi almıştır. Azerbaycan kuvvetlerinin karşı saldırıyı başlatmasıyla birlikte askeri operasyonlar yoğunlaşmıştır. İşgal altındaki topraklarda temas hattı boyunca Ağdam, Fuzuli, Hocavend,

Tatar, Ağcabedi, ve Goranboy bölgelerinde askeri operasyonlar derinleşmiştir (Hac, Eylül-Ekim, 2020).

Caspian News'in haberine göre üst düzey bir Ermeni yetkili, Azerbaycan'daki nüfusun yoğun olduğu bölgelerin yakın zamanda bombalanmasının, bu tür saldırgan eylemler yoluyla uluslararası hukukun norm ve ilkelerini büyük ölçüde ihlal eden Ermenistan'ın askeri-politik açıdan planlı taktiğinin bir parçası olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, Nikol Paşinyan'ın baş danışmanı Vagharşak Harutyunyan'ın Rus televizyonu Russia-1'e verdiği röportajda Ermenistan'ın kasıtlı olarak Azerbaycan'ın barışçıl şehirlerini bombaladıklarını belirterek şu ifadeleri kullanmıştır: *"Şimdi bir topçu vurma taktiği geliştirdik ve gelecekte panik yaratmak için barışçıl yerleşim yerlerine saldıracağız..."* (Abbasova, 22 Ocak 2022). Bu ve benzeri örnekler Ermenistan'ın saldırgan tavrını açık bir şekilde göstermektedir. Savaş boyunca Azerbaycan'ın Ermenistan'a karşı niteliksel askeri avantajını açık şekilde ortaya çıkarmıştır. Ermenistan ise savaş noktasındaki askeri araçlarını almaya dahi fırsat bulamadan kaçarken, bir yandan da Azerbaycan'ı yeni bir provokasyona çekmek için sivillere saldırmıştır. Azerbaycan ordusunun başarısı öncelikli olarak; sivilleri vurmaktan kaçınma, askeri hedeflere nokta atışı yaparak imha etme, en az zayıyla ilerleme şeklinde kendini göstermiştir. Bu noktada Azerbaycan ordusu savaşın başından beri uyguladığı ilkeler kapsamında hamle yaparak, sağduyu ve istikrarlı tutumunu muhafaza etmiştir (Asker - Özpınar, 2021, 91-92).

Azerbaycan ordusunun gerçekleştirdiği başarılı harekât, Ermenistan ordusunun yenilgiyi kabul etmesiyle sonuçlanmıştır. 44 günlük bu sürecin sonunda Azerbaycan Fuzuli, Cebrayıl, Zengilan, Gubadlı illeri ve Şuşa ile Hocalı ve Ağdere illerinin bir kısmını düşman işgalinden almıştır. 10 Aralık tarihinde Rusya'da imzalanan ve Üçlü Bildiri adıyla bilinen mutabakat kapsamında Ermenistan Kelbecer, Laçın ve Ağdam'dan geri çekilmiştir. Buna paralel olarak İlham Aliyev *"Düşmanı topraklarımızdan kovduk ve yeni bir gerçeklik yarattık. Herkes bu gerçekliği kabullenecek"* şeklindeki açıklamasıyla işgal altında bulunan bölgelerin Azerbaycan'ın kontrolüne geçtiği realitesini vurgulamıştır (Bilgin, 2020, 17). Azerbaycan sergilemiş olduğu kararlı tutum sayesinde, topraklarını işgalden kurtarmış, dış baskılar rağmen kararlı bir duruş göstermiş, ordunun ve halkın moralini ve zafere olan inancını canlı tutmuş ve Ermenistan'ın yenilgiyi kabullenmesini sağlamıştır (Asker, 2021, 99). Karabağ çevresindeki yedi rayonun ve Şuşa'nın Azerbaycan'a bırakılması, Karabağ'a özerklik ya da self-determinasyon hakkından söz edilmemesi Azerbaycan için son derece önemli kazanımlardır. (Arslan - Özdemir, 2021, 327). Ermenistan'ın bu savaştan yenilgiyle ayrılması, ülkede güçlü protestoların yaşanmasına neden olmuştur.

2. Dış Tepkiler, Tutumlar ve Söylemler

İkinci Karabağ Savaşı'nın en önemli aktörlerinden biri de Rusya'dır. Bilindiği üzere Rusya Azerbaycan-Ermenistan çatışması boyunca askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda Ermenistan'a olan desteğini doğrudan gerçekleştirmiştir. Fakat uzun yıllardır Ermenistan'a destek veren Rusya'nın İkinci Karabağ Savaşı'nda aktif bir rol üstlenmediği görülmektedir. Keza Ermenistan ve Rusya arasındaki yaşanan siyasi sorunlar Karabağ sorununa da yansımıştır. Elbette ki Rusya'nın pasif tutumu yalnızca iki devlet arasındaki ilişkilerle sınırlı değildir; Türkiye'nin bölgede gücünü arttırması, kararlı tavrı ve Rusya'nın askeri müdahalede bulunması durumunda sürecin olumsuz etkileneceği ve Rusya'yı hoşnut etmeyen neticeler ile karşı karşıya kalınması ihtimali söz konusu durumu tetiklemektedir (Asker - Özpınar, 2021, 94). Paşinyan, destek talebiyle Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e bir mektup yazarak Ortadoğu bölgesinden yabancı teröristlerin Azerbaycan'ın yanında yer almak için bölgeye geldiğini ve çatışmaların Ermenistan sınırına yaklaştığının altını çizmiştir. Buna paralel olarak eski Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan, Paşinyan'ın Putin'e gönderdiği mektubu şu şekilde tasvir etmiştir: *"Nikol, Vladimir Putin'e rica içerikli mektup gönderdi. Putin ona Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla cevap verdi. Ne dediğini anlamadınız mı? Eğer anlamadıysanız bize yazıklar olsun! Tam samimiyet ve nezaketle şunları söyledi: Ermenistan'ın tam güvenliğini sağlamaya mecbur ve hazırım, ama anlayın artık, sizin yerinize Karabağ sorununu çözmem."* (Asker, 23 Ocak 2022). KGAÖ ve Rusya tarafından sergilenen tutum ve davranışlar Paşinyan yönetiminde büyük hayal kırıklığına yol açmış ve Ermenistan yönetimi, aleyhine gelişen askeri ve diplomatik durumu kabullenmek zorunda kalmıştır.

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Amerikan politikası, bazı yorumcular tarafından stratejik ilgisizlik olarak nitelendirilmiş, hatta Obama yönetiminin Ukrayna ve Suriye'deki hatalı kararlarıyla bir paralellik kurulmuştur. Bu dönemde Kasım 2020 başkanlık seçimlerinin olması ABD'nin ilgisizliğinin nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Nitekim bu süreçte ABD, cılız bir insani ateşkes girişimi dışında taraflar arasındaki çatışmaya dâhil olmamış, Dışişleri Bakanı Pompeo'nun yaptığı kısa açıklamasıyla Rusya arabuluculuğunda ve Minsk süreci dışında imzalanan ateşkes anlaşmasından da memnuniyet duyulduğu kamuoyuna duyurulmuştur (Ateşoğlu Güney, 2021, 376).

İkinci Karabağ sırasında Fransa, Ermenistan'a en çok destek veren ülkedir. Ermenistan'a açık bir şekilde destek veren Cumhurbaşkanı Macron, bölgeye AB çatısı çerçevesinde askeri müdahalede bulunulması gerektiğini işaret eden açıklamalar yaparak kışkırtıcı bir politika izlemiştir. Bununla birlikte uluslararası basında Fransa'nın ateşkes esnasında hava yoluyla ileri teknoloji silahları Ermenistan'a yollayarak destek verdiği ortaya çıkmıştır (Boyras - Mazi, 23 Ocak 2022). Ayrıca Cumhurbaşkanı Macron, Türkiye'nin

rolünün altını çizerek, “300 cihatçı savaşçının Türkiye üzerinden Bakü’ye geçtiğini tespit ettiklerini” açıklamıştır. Elysee Sarayı’ndan yapılan açıklamada “Fransa, Türkiye’yi Karabağ konusundaki provokasyonlarına son verme, itidal gösterme ve Minsk Grubu çerçevesinde taraflar arasında uzlaşma sağlanmasını tehlikeye sokacak bir adım atmama konusunda uyarıyor” ifadeleri kullanılmıştır (Çakır, 23 Ocak 2022). Azerbaycan’ın Karabağ zaferini kabullenemeyen Fransa Senatosu 25 Kasım 2020’de “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti”ni 1 “hayır” oyuna karşı 305 “evet” oyuyla tanıma kararını kabul etmiştir. Bu karara sert tepki veren Türkiye ve TBMM grubunda bulunan HDP dışındaki siyasi partiler Fransa Senatosu’nun kararını kınamış ve yok hükmünde saymışlardır (Haberler.com, 27 Kasım 2020).

Hem Azerbaycan hem de Ermenistan ile ortak sınırları paylaştan İran, Karabağ sorununda önemli bir aktördür. 12 Temmuz 2020 tarihinde yaşanan askeri çatışmaların ardından İran Dışişleri Bakanlığı 15 Temmuz 2020’de ilk tepkisini vermiş ve Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif, Azerbaycanlı ve Ermeni mevkidaşlarıyla telefon görüşmelerinde bulunmuştur. Görüşmelerde iki tarafında temkinli olması ve sorunun çözümüne ilişkin barışçıl yöntemler işaret edilmiştir. 17 Temmuz 2020 tarihinde ise Dışişleri Bakanı Zarif, mevkidaşı Ceyhun Bayramov’un yeni göreve gelmesini tebrik eden mesajı iletmış, mesajın içeriğinde ise Karabağ son durumuna dikkat çekilmiş ve aracı olmaya hazır olduklarını belirtmiştir. 27 Eylül 2020’de başlayan savaş sırasında ise Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Saeed Khatibzadeh, taraflara çatışmanın sonlandırılmasını ve müzakere yolunu işaret etmiştir (Yetgin - Çakmak, 2021, 284). Öte yandan İran’ın Norduz Sınır Kapısı’ndan Ermenistan’a tır geçişlerinin devam etmesi Güney Azerbaycan’daki Türklerin tepkisine yol açmıştır. Güney Azerbaycan’daki Türkler Tebriz, Sulduz, Erdebil ve Zencan’da “Karabağ bizindir bizim olacak, Nurduz Gümrüğü Kapatılsın, İleri, İleri Azerbaycan askeri” sloganları eşliğinde sokağa dökülmüştür (Yeni Şafak, 1 Kasım 2020). Ülkenin siyasal krizinin içine girmesini istemeyen İran, sınır geçişlerinin askeri malzeme içermediğini ama yine de yanlış anlaşılmasının engellenmesi amacıyla geçişlerin durdurulduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte açıklamada Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün altı çizilmiş ve İran’ın çatışmaların sonlandırılmasında devreye girebileceği de yer almıştır (Sabah, 29 Eylül 2020). Nitekim savaşın seyri Azerbaycan ordusunun lehine doğru yöneldiği bir tarih olan 3 Kasım’da İran’ın dini lideri Hamaney “Azerbaycan’ın 30 yıldır işgal altında olan topraklarını kurtarmasının hakkı olduğunu” ifade etmiştir (Sarıkaya, 2021, 94). Görüldüğü üzere savaş sırasında İran’ın taraflara arabuluculuk ve sorunun çözümüne ilişkin barışçıl yöntemleri işaret etmiştir. İran’ın bu şekilde davranması jeopolitik konumu ve ülkesindeki Türk varlığından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Türkiye’nin bölgede etkinliğini artırması İran’ı rahatsız etmektedir. Özellikle Nahçıvan-Zengezur-Zengilan bağlantısının açılmasını içeren maddeden hoşnut olmayan İran’ın, Rusya’dan söz

konusu maddenin hayata geçirilmemesine ilişkin irade beyanında bulunmasını istediği bilgileri basında yer almıştır. Öte yandan 12 Aralık 2020 tarihinde Ria Novosti haber ajansında Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov'un "kendisinin Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı süre boyunca İran'lı mevkidaşlarıyla sayısız temasları olduğunu ve fakat bu görüşmelerde Karabağ mevzusunun yer aldığını hiç hatırlamadığını" ifade etmiştir. (Sarıkaya, 2021, 95). İran'ın durumdan hoşnutsuzluğunu gösteren diğer bir gelişme ise, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Bakü ziyareti sırasında yaşanmıştır. Zafer Geçidi töreni sırasında Erdoğan'ın "Aras'ı ayırdılar" dizesinin geçtiği şiiri okuması üzerine İran'dan sert tepki gelmiştir (Oğul, 28 Ocak 2022).

3. İkinci Karabağ Savaşı ve Türk Dünyası

3.1. Türkiye'nin Tutumu

Dil, din, tarih, etnik ve kültürel birlikteliğine sahip Türkiye ve Azerbaycan Türkleri arasındaki ilişkilerin tarihi yüz yıllar öncesine kadar uzamaktadır. Devlet düzeyinde ilişkilere bakıldığında ise Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler yüz yıldan fazla süredir devam etmektedir. İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin başlangıcı 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesiyle başlamıştır. Şunu da ifade etmemiz gerekir ki, 1918 yılında Osmanlı İmparatorluğu kendi içinde çeşitli sorunlarla uğraşmak zorunda kalsa da Azerbaycan'ı yalnız bırakmamış; Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu Azerbaycan'daki yeni devletin yardım çağrısıyla Azerbaycan'a hareket etmiştir. Nuri Paşa komutasındaki Türk ordusu başta Bakü olmak üzere Azerbaycan'ı Rus-Ermeni işgalcilerden kurtarmış ve Azerbaycan silahlı kuvvetlerini oluşumuna destek vermiştir.

Tarihi olayların sonraki seyri Osmanlı Devleti'nin yıkılması, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Rusya tarafından işgal edilerek Sovyetler Birliği bünyesine dahil edilmesi gibi gelişmelerle devam etmiştir. Bu yüzden Sovyet dönemi iki ülke arasındaki ilişkileri yaklaşık yetmiş sene devam eden bir kesintiye uğramıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler, 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını yeniden ilan etmesiyle yeniden tesis edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye, 9 Kasım 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan devlettir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2011). Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan, Türkiye'yi genel olarak "bölgenin güvenlik ve istikrarına katkıda bulunan, kendisinin batıya açılan penceresi, bağımsızlığını tanıyan ilk ülke, Karabağ sorununda bir numaralı müttefiki, en yakın dost ve kardeş ülke" olarak tanımlamıştır. (Sürmelioglu Parlar, 2018, 27). Gerçekten de Türkiye, Karabağ sorununda Azerbaycan'a her zaman destek veren bir ülke olmuştur. Ermenistan'ın silahlı saldırılarda bulunarak Azerbaycan topraklarını her geçen gün daha fazla işgal etmeye başlamasının ardından Ermeni müdahalelerine tepkisiz kalmayacağını açıklayan Türkiye, Mayıs 1992'de Ermeni silahlı grupların Türkiye-Azerbaycan arasında

sınırı oluşturan Nahçıvan'a muhtemel saldırısı durumunda 1921 Kars Antlaşması çerçevesinde Nahçıvan'ın statüsünün korunması amacıyla çatışmalara dâhil olabileceğini açıklamıştır. Dahası, Ermenistan'ın yayılmacı politikasını bırakmadığı sürece diplomatik ilişkiler kurmayacağına ilişkin kararlılığını korumuştur (Sürmelioglu Parlar, 2018, 27). 1993 yılından itibaren ise Türkiye, Karabağ sorunda daha aktif bir şekilde yer almıştır. Türkiye, 3 Nisan 1993 Kelbecer işgalinin ardından Ermenistan'a işgali sonlandırmasını tavsiye etmiş fakat Ermenistan işgale devam etmiştir. Bu durum üzerine Türkiye, Ermenistan ile sınır kapılarını kapatmıştır (Veliyev, 2011, 29). Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Mayıs 1993 tarihinde Turgut Özal'ın cenaze töreninde katılmak üzere Türkiye'ye gelen Elçibey ve Ter Petrosyan'ı bir araya getirmiştir. Yapılan üçlü toplantıdan bir sonuç alınamamış olursa da Türkiye'nin bir kez daha Karabağ sorunda arabulucu rolünü göstermiştir. Nitekim Türkiye kısa bir süre içinde ABD ve Rusya ile iş birliği yaparak, sorunun çözümüne ilişkin üçlü plan sunmuştur. Fakat tarafların kabul ettiği anlaşma Elçibey hükümetinin devrilmesinden dolayı hayata geçirilememiştir. Bu arada Azerbaycan'daki kaosu fırsat bilen Ermeniler, tekrar harekete geçerek Azerbaycan topraklarını işgal etmiştir (Aydın, 2005, 126). Gelişmeleri takiben Türkiye, Ermenistan ile ticari sınırını kapatmış ve Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Karabağ'da ateşkesin ilan edilmesinin ardından Türkiye'nin uluslararası arenada desteği daha belirgin hale gelmiş ve sorunun Azerbaycan lehine çözülmesi için çaba sarf etmiştir. Bu doğrultuda sorunun barışçıl yollarla çözülmesi amacıyla Minsk Grubu toplantılarına aktif bir şekilde katılan Türkiye, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması, Ermenistan'ın işgal altında tuttuğu topraklardan çekilmesi ve mültecilerin yurtlarına geri dönmesi gibi taleplerin gerçekleşmesiyle sorunun çözümün mümkün olabileceğini savunmuştur (Sürmelioglu Parlar, 2018, 42-43). Minsk Grubu üye ülkelerin ve uluslararası toplumun uzun yıllar Karabağ sorununa çözüm bulmaması üzerine Azerbaycan, Türkiye'nin desteğiyle birlikte askeri kapasitesini güçlendirmeye başlamıştır (Erarslan - Özdemir, 2021, 324).

16 Ağustos 2010 tarihinde iki ülke arasında imzalanan *Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması* ve 15 Eylül 2010'de kurulan *Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi* (YDSK) ikili askeri ilişkileri zirveye çıkarmıştır. Bu tarihten itibaren iki ülke arasındaki kuvvetli bağlar daha fazla güçlenmiş, savunma sanayi konularında önemli adımlar atılmış, bu sayede askeri ilişkiler niteliksel bir merhaleye geçmiştir. Bu geçişin göstergesi olarak iki ülke arasında çeşitli tatbikatlar düzenlenmektedir. Özellikle 2013'ten itibaren bu tatbikatların sayısı ve kapasitesi ivme kazanmıştır. Hava savunma tatbikatları "TurAz Şahini" adıyla 2014, 2016, 2018 yıllarında Türkiye'nin ve "TurAz Kartalı" adıyla 2013, 2015, 2017, 2019 yıllarında Azerbaycan'ın ev sahipliğinde gerçekleşmiştir. 1-5 Ağustos 2020 tarihlerinde iki ülke arasında ortak tatbikat düzenlenmiştir. "*Tatbikat için Azerbaycan'a giden*

Türk ordusu, Azerbaycan'da 102 yıl önce Nuri Paşa'nın başında olduğu Kafkas İslam Ordusunun karşılandığı gibi sevinç gözyaşlarıyla karşılandı. Bu tarihi bir gelişmeydi. Hem Ermenilere hem de onların bölgedeki destekçilerine açık bir mesajdı." (Taşkiran, 2020, 26). Buna ek olarak 12-20 Eylül 2021 tarihinde Türkiye-Azerbaycan-Pakistan Özel Kuvvetler (Üç Kardeş-2021) Tatbikatı yapılmıştır. Yükselen bir bölgesel güç ittifakı olarak bu üç ülkenin ortak tatbikat gerçekleştirmesi Kafkasya coğrafyasında çok boyutlu ilişkilerde yeni bir dönemin habercisi olmuştur (Şeyban, 28 Ocak 2022).

Yeni bir düzleme giren Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri açısından İkinci Karabağ Savaşı tarihi bir dönüm noktası niteliğindedir. Savaşın başlangıcından bitişine kadar olan süre zarfında Türkiye siyasi, diplomatik, askeri ve kamu diplomasisi olarak Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin *"tüm imkânları ve tüm kalbiyle dost ve kardeş Azerbaycan'ın yanında olmayı sürdüreceğini"* belirterek, *"Bölgede Yukarı Karabağ'ın işgaliyle başlayan krize artık bir son verilmesinin vakti gelmiştir. Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarını derhal terk etmesiyle bölge yeniden barışa ve huzura kavuşacaktır"* ifadelerini kullanmış ve Türkiye'nin kararlı duruşunu netleştirmiştir (Bayraktar, 2021, 345). Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, *"Azerbaycanlı kardeşlerimizin öz topraklarını savunmasında yanlarındayız. Ermenistan derhal saldırılarını durdurmalı, yurt dışından getirdikleri paralı askerleri, teröristleri geri göndermeli ve işgal ettikleri Azerbaycan topraklarını boşaltmalıdır. Böylece ateşkesin, barışın, istikrarın önü açılmalıdır"* (Özer, 28 Ocak 2022) şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, sorunu kökten çözmeyi istediklerini ve Türk diplomasisi olarak dünyanın her tarafında Azerbaycan'ı destekleyeceğini ifade ederken, TBMM Başkanı Mustafa Şentop ise Karabağ sorununa yıllardır çözüm üretemeyen AGİT Minsk Grubu'nun beyin ölümünün gerçekleştiğini ve geçmişte olduğu gibi bugünden sonra da Azerbaycan'ın haklı davasında ve vatan savunmasına yanlarında yer alacaklarını söylemiştir (Asker – Özpınar, 2021, 93-94). Öte yandan Tovuz saldırısının ardından Türkiye'nin Azerbaycan'a İHA/SİHA desteği, mühimmat, elektronik harp sistemleri ve kurmay aklı İkinci Karabağ Savaş'ında oyun değiştirici etkisi göstermiştir (Pirinççi - Güler, 2021, 223). Yine bu dönemde gündeme gelen konulardan biri de F-16'ladır. Ermenistan ordusuna ait önemli zayıatlar verilmesi üzerine İlham Aliyev, *"Nereden geliyor bu paralar? Bizim paramız var. Her şey şeffaftır. Kendi paramızla alıyoruz. Peki, borç içinde yüzen ülke bu silahları nasıl alıyor? Kim veriyor bunlara bu kadar silahı. Neden bunu soran yok? Bana hep 'Türk F-16'lar sizde ne arıyor' diye soruyorlar. Yanıt vermekten yoruldum. Herkes biliyor ki F-16'lar yerde bekliyor. Tatbikat için gelmişlerdi, Türk kardeşlerimiz onları bize manevi destek vermek için burada tuttu. Eğer bize karşı dışarıdan bir saldırı gerçekleşirse o zaman o F-16'ları görecekler"* (Yeni Şafak, 27 Kasım 2020) açıklamalarında bulunmuştur.

Savaş sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan'a giderek, burada Zafer Geçidi Töreni'ne katılmıştır. Törene savaş sırasında şehit olan asker sayısı kadar Türk askeri

katılmış ve askerlerin geçişinde “Ne güzel ki Türk kardaşım var. Yaşasın Azerbaycan Türkiye kardaşlığı” anonsu yankılanmıştır. Aynı zamanda Mehter Marşı’nın da duyulduğu törende Türk SİHA’ları ve TB2’lere de yer verilmiştir (Asker - Özpınar, 2021, 92). Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın zafer törenine katılımıyla ilişkilerin daha da güçlendiği açıktır. Öte yandan Türkiye’nin bölgedeki etkinliği diğer Türk cumhuriyeti açısından da olumlu karşılanmaktadır. Zira Türk Dünyasının iki önemli aktörü olan Türkiye ve Azerbaycan’ın sergilemiş oldukları müttefiklik ilişkileri diğer Türk cumhuriyetlerine farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.

3.2. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)

Azerbaycan ve KKTC din, dil, ırk ve kültür birliği olan iki bağımsız Türk cumhuriyetidir. KKTC, Karabağ sorununda her zaman Azerbaycan’ın haklı davasını savunan ve bu ülkenin yanında yer alan bir ülkedir. KKTC’nin bu tutumu, İkinci Karabağ Savaşı sırasında da net bir şekilde görülmüştür. Seçim öncesinde Başbakan olan Ersin Tatar savaşa ilişkin sosyal medya aracılığıyla şu açıklamalarda bulunmuştur: “Ermenistan’ın, kardeş Azerbaycan’a yönelik saldırılarını şiddetle kınıyor, şehitlerimize Allah’tan rahmet, yaralılara acil şifalar diliyoruz. Belli ki birileri bölgeyle ilgili emellerini gerçekleştirme hayaliyle Ermenistan’ı da piyon olarak kullanmaktadır. Ancak şu bilinsin ki; Azerbaycan asla yalnız değildir ve Ermenistan’la onu saldırıya teşvik edenler hayallerine ulaşamayacaktır.” (KKTC Enformasyon Dairesi, 28 Eylül 2020). 18 Ekim 2020’de düzenlenen seçim sonucunda KKTC Cumhurbaşkanı olan Ersin Tatar, Karabağ zaferi ardından Azerbaycan’a olan desteğini yeniden göstermiş ve Azerbaycan’ın tarihi zaferini kutlayarak “Karabağ Azerbaycan’dır, Azerbaycan Karabağ’dır. Üç devlet bir milletiz” ifadelerini kullanmıştır (Hasanzadeh, 2 Şubat 2022). Gelişmeleri takiben, 2021’de KKTC’ye ilk kez Azerbaycan Milli Meclisi’nden bir heyetin ziyarette bulunması da iki ülke arasındaki ilişkilere olumlu etki göstermektedir. Türkiye Azerbaycan Dernekleri Federasyonu’nun davetlisi olarak İstanbul’da ziyarette bulunan Cumhurbaşkanı Tatar, Karabağ zaferinin 1. yıldönümü amacıyla gerçekleşen “Karabağ Azerbaycan’ındır” etkinliğine iştirak etmiştir. Etkinlik öncesinde Azerbaycan başına demeç veren Cumhurbaşkanı Tatar, “Öz gardaşlarımız olarak sizlerin zaferi, Türklük dünyasının zaferidir” ifadelerini kullanmış, Kıbrıs Türk halkı adına Cumhurbaşkanı Aliyev’i kutlamıştır. Kazanılan zaferin büyük bir zafer olduğunu belirten Cumhurbaşkanı Tatar, ilerleyen dönemlerde münasebetlerin gelişmesi, KKTC ve Azerbaycan arasında her türlü iş birliğinin artması ve Azerbaycan’dan KKTC’ye daha fazla turist, öğrenci ve yatırımcının gelmesi, KKTC halkının da Azerbaycan’a gidip gelmesi konusunda temennide bulunmuştur (Kıbrıs Postası, 7 Kasım 2021). İkinci Karabağ Savaşı’nın ardından Karabağ sorununun çözülmesiyle birlikte Azerbaycan dış politikasında KKTC tanınmasının

önündeki engeller ortadan kalmıştır. Azerbaycan'ın KKTC tanınması Türk Dünyasının açısından olumlu sonuçlar doğuracak ve yeni fırsatları beraberinde getireceği aşikârdır.

3.3.Orta Asya Türk Cumhuriyetleri

Kazakistan; Karabağ sorusunda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ve sınır dokunulmazlığını savunan ve soruna ilişkin en fazla arabuluculuk rolü üstlenen ülkeler arasındadır. Örneğin; 30 Ağustos 1991 tarihinde Karabağ'da meydana gelen çatışmalarda Nursultan Nazarbayev önemli arabuluculuk adımları atmış ve mekik diplomasisi yürütmüştür. Nursultan Nazarbayev ve Boris Yeltsin'in arabuluculuğuyla başlayan barış müzakereleri Jeleznovodsk Anlaşması'nın imzalanmasıyla neticelenmiştir (Aslanlı, 2020, 1). İkinci örnek ise 2014 yılında yaşanmıştır. Nazarbayev, Ermenistan'ın Avrasya Ekonomi Birliği'ne katılacağı zamanda bu ülkenin örgüte ancak BM tarafınca kabul gören sınırlar kapsamında katılabileceğinin altını çizmiştir. Böylece Nazarbayev, Ermenistan'ın işgal ettiği toprakların Azerbaycan'a ait olduğunu uluslararası bir örgüt nezdinde açık bir şekilde vurgulamıştır (Zorlu, 30 Ocak 2022). Görüldüğü üzere Kazakistan, gerek arabuluculuk rolüyle gerekse uluslararası örgütlerde Karabağ sorununu en üst düzeyde dile getirmesiyle Azerbaycan'a destek veren ülkelerden biri olmuştur. Fakat bu iyimser geçmişe rağmen Kazakistan'ın İkinci Karabağ Savaşı'nda sadece arabuluculuk ve Azerbaycan-Ermenistan'a karşılıklı müzakere çağrısı yapmaktan ileri gidemediği görülmektedir. Kazakistan Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan açıklamada şu ifadelerin yer aldığı görülmektedir: *"Bizim için dost Azerbaycan'ı ve Ermenistan'ı istikrarın sağlanması için tüm tedbirleri almaya, güç kullanmaktan vazgeçmeye ve müzakereleri başlatmaya çağırıyoruz."* (Raimbekova, 30 Ocak 2022). Bununla birlikte Kazakistan'ın başkenti Nursultan'da bir demiryolu binasında Ermenistan bayrağının yansıtılması iki ülke arasındaki ilişkilere olumsuz yansımış ve bu olay sosyal medya da tepkiye yol açmıştır. Fakat olayın detaylarına inildiğinde bu durumun Kazakistan tarafından yapılmadığı, Ermenistan Büyükelçiliğinin para karşılığında binayı kiralayarak bayrağın yansıtıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Bunun üzerine Türk Akademisinin girişi ve Kazakistan hükümetinin onayı kapsamında Kazakistan Demiryolları binasında Azerbaycan'ın bağımsızlık yıldönümündü münasebetiyle Azerbaycan bayrağı yer almıştır. Bu durum Kazakistan'ın Azerbaycan ile yaşanan olumsuz hadiseyi giderme çabasını göstermektedir (Hasanzadeh, 2 Şubat 2022).

Kırgızistan; Türk Dünyasının önemli bir parçası olan Kırgızistan'ın Karabağ sorununa yönelik "arabuluculuk" politikası, İkinci Karabağ Savaşı'nda da kendini göstermiştir. Kırgızistan Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, Kırgızistan'ın anlaşmazlığa çözüm bulmak için yapıcı öneriler geliştirmeyi kabul ettiği, 1994 Bışkek Protokolü'nün tarihsel deneyimine dayanarak Azerbaycan ve Ermeni taraflarına çatışmaya çözüm bulmalarına yardımcı olmaya hazır olduğu belirtilmiştir (Asker - Şeyban, 2021, 80).

Türkmenistan; Karabağ sorununa ilişkin taraflara müzakere çağrılarını saymazsak, konuya ilişkin herhangi bir adım atmadığını söyleyebiliriz. Bunun temel nedeni ise Türkmenistan'ın daimi tarafsızlık statüsüdür. Zira Türkmenistan bu statü gereğince, bölgesel ve küresel meselelere ve kurumsallaşmalara uzak durmaktadır.

Özbekistan; Türk cumhuriyetleri arasında Azerbaycan'a en çok destek veren yanında alan ülkelerden biridir. Özbekistan'ın ilk Devlet Başkanı İslam Kerimov'un Ermenistan askeri kuvvetlerinin işgal altındaki Azerbaycan topraklarından geri çekilmesini talep etmesi, bu talep gerçekleşene kadar Ermenistan ile diplomatik temaslar kurmayı ertelemesi bu durumun en net örneklerinden biridir (Rahimov - Asadova, 2019, 325). İkinci bir örnek ise Özbekistan'ın büyükelçiliğinin bulunmadığı tek BDT ülkesinin Ermenistan olmasıdır. Bunlara ek olarak, İslam Kerimov ve Şavkat Mirziyoyev Ermenistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmemiştir (Asker - Şeyban, 2021, 82). İkinci Karabağ Savaşı'nda ise Özbekistan, diğer Orta Asya Türk cumhuriyetleri gibi Azerbaycan ve Ermenistan'a müzakere çağrısında bulunarak, çatışmaların sonlanması gerektiğinin altını çizmiştir. Konuya yönelik Özbekistan Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklama şu yöndedir: *"Özbekistan Cumhuriyeti, Azerbaycan-Ermenistan sınırında yaşanan çatışmalar ile ilgili kaygı duyuyor. İki ülke arasındaki problemin daha da büyümesi ve sivil nüfus kayıplarının yaşanması, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin toplumsal ve ekonomik bağlarını zayıflatarak bölgesel güvenliğe zarar verebilir. Bu nedenle Özbekistan devleti, istikrar ve huzur için karşılıklı siyasi ve diplomatik görüşmelerin yapılması çağrısında bulunuyor. Vefat edenlerin ailelerine ve dostlarına başsağlığı diliyoruz."* (Polat, 2 Şubat 2022).

3.4 Örgütsel Yaklaşım: Türk Devletleri Teşkilatı (Türk Konseyi)

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından şekillenen yeni dünya düzeni, Türk Dünyasında birlik, beraberlik ve müttefiklik gibi konuları gündeme getirmiş ve gerek ikili gerekse örgütsel iş birliği için yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu süreçte İsmail Gaspıralı'nın "Dilde, fikirde, işte birlik" şiarının uygulama alanı bulduğu önemli girişimlerden birisi, 3 Ekim 2009 tarihinde imzalanan Nahçıvan Anlaşması çerçevesinde "Türk Konseyi" ismiyle kurulan daha sonrasında ismi değişen Türk Devletleri Teşkilatı'dır. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan (üye ülkeler) ve Macaristan, Türkmenistan (gözlemci üye) olduğu örgüt; siyasi, sosyokültürel, ekonomik ve ticari iş birliğinin geliştirilmesinde çok boyutlu bir platform haline gelmiştir.

2009'dan bu yana örgüt Azerbaycan'ın egemenliği, toprak bütünlüğü ve sınır dokunulmazlığına destek vermektedir. Bu destek, 2020 tarihinde başlayan İkinci Karabağ Savaşı sırasında da devam etmiştir. Zira Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırılarına tepkisiz kalmayarak süratle ve kararlı bir şekilde tepkisini ifade eden örgütün,

Azerbaycan'ın yanında yer aldığı görülmektedir. Genel Sekreter Bağdad Amreyev, örgütün Azerbaycan'a olan desteğini belirterek, 12-14 Temmuz Tovuz saldırılarını açık bir şekilde eleştirerek kınamıştır. Amreyev'in Azerbaycanlı "şehit ailelerine, kardeş Azerbaycan halkına ve hükümetine taziyelerini ilettiği" açıklamada şu ifadeler yer almıştır: *"Türk Konseyi uluslararası hukukun norm ve ilkelerine bağlılığını teyit ederek, Ermenistan-Azerbaycan Yukarı Karabağ ihtilafının Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemenliği, toprak bütünlüğü ve uluslararası kabul görmüş sınırlarının dokunulmazlığı temelinde en kısa sürede çözüme kavuşturulmasının önemini yineler. Bu bağlamda, Genel Sekreter, çatışmanın bir an önce son bulması, taraflara tansiyonu düşürme ve uluslararası hukukun genel kabul görmüş ilke ve normlarına ve 1993 yılında kabul edilen BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararlarına dayanarak çatışmayı barış içinde çözümlen yollarını aramaya devam etmeleri çağrısında bulunmaktadır."*(Çam, 2 Şubat 2020). Ayrıca 2020 yılının Eylül ayında şiddetlenen çatışmalarda Türk Konseyi'nin uluslararası hukuk ilkeleri, Azerbaycan'ın egemenliği, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığına atıfta bulunarak, Ermenistan askeri kuvvetlerinin Azerbaycan'ın işgal altındaki bütün topraklarından derhal ve koşulsuz olarak çekilmeye çağırması (Türk Keneşi, 28 Ekim.2020) ve ekim ayında Ermenistan'ın Azerbaycan'ın sivil yerleşim merkezlerine saldırı düzenlemesi üzerine Amreyev'in bölgeye ziyaret gerçekleştirerek, Azerbaycan'a kayıtsız şartsız destek verdiğini açıklaması (Türk Devletleri Teşkilatı, 22 Ekim 2020) örgütün Azerbaycan'ın haklı davasında yanında yer aldığını açık bir şekilde göstermektedir. Diğer taraftan örgütün bu yöndeki açıklamaları ve Genel Sekreterin bizzat Azerbaycan'a ziyarette bulunması Türk Dünyasına birleştirici bir mesaj niteliğindedir. Görüldüğü üzere İkinci Karabağ Savaşı'na bir ölçüde mesafeli yaklaşan Türk cumhuriyetleri, Azerbaycan'a yönelik desteklerini bu örgüt üzerinden iletmışlerdir (Asker - Şeyban, 2021, 85).

Türk Dünyasına açısından son derece önemli olaylardan biri de Kazakistan'ın Türkistan şehrinde gerçekleşen Türk Konseyi Gayri Resmi Devlet Başkanları Zirvesi olmuştur. Zirveye Azerbaycan, Türkiye Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve henüz üye olmayan Türkmenistan'la birlikte gözlemci statüsündeki Macaristan katılmıştır. 31 Mart 2021'de İkinci Karabağ Savaşı zaferinin hemen akabinde düzenlenen zirvenin zamanlaması oldukça manidardır. Örgüte üye ülkelerin liderlerinin yaptığı açıklamalarla Azerbaycan'ın yanında yer aldıklarını net bir şekilde göstermeleri ve açıklanan sonuç bildirisi zirveyi önemli kılmaktadır. Örneğin, devlet başkanları Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki toprak bütünlüğüne saygı temelinde, iki devlet arasındaki ilişkilerin normalleşmesinden yana olduklarını ifade etmişlerdir (Zorlu, 3 Şubat 2022). Buna ek olarak Nazarbayev tüm Türk Dünyasını birbirine karayoluyla bağlayan "Turan Koridoru" teklifi yaparken, Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev de Türk yatırım fonu ve kalkınma bankasının hayata geçirilmesinin hızlanması gerektiğinin altını çizmiştir (Tomar, 4 Şubat

2022). Ayrıca Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Azerbaycan halkını “tarihi adaletin yeniden tesisi” şeklinde adlandırdığı Karabağ’ı geri aldıklarını için tebrik eden Mirziyoyev, Karabağ’daki antik anıtların ve diğer kültürel tesislerin tekrardan inşa edilmesinde Azerbaycan’a yardım teklifinde bulunmuştur. Mirziyoyev’in bu açıklaması Azerbaycan-Ermenistan arasında yaşanan çatışmaların ardından Azerbaycan’a gösterdiği en güçlü siyasi destek niteliğindedir. Ayrıca Özbekistan’ın hangi taraftan yana olduğunu açık şekilde gösterdiği söz konusu açıklamanın Türk liderlerin bir arada bulunduğu örgütte yapılması, Türk dünyası için birlikteliğin ve desteğin bir yansımasıdır (Podery Gloria, 2021).

Türk Dünyasında yeni bir aşamaya geçişin yansıması olarak, İstanbul’da 12 Kasım 2021 tarihinde Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi) Devlet Başkanları 8. Zirvesi düzenlenmiştir. Bu zirvede son derece önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan ilki, 1995 tarihinden itibaren dış politikasını daimi tarafsızlık statüsü gereğince kurumsallaşmadan uzak Türkmenistan’ın zirveye ilk kez gözlemci üye statüsüyle ve Cumhurbaşkanı düzeyinde katılmasıdır. Türk Dünyası açısından önemli ve stratejik bir aktör olan Türkmenistan’ın attığı bu adım, örgütün kapsamını genişleten, bağları kuvvetlendiren ve iş birliğine ivme kazandıracak olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. İkinci dikkat çeken gelişme ise Karabağ Zaferi dolayısıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’e örgüt adına “Türk Dünyası Âli Nişanı”nı takdim edilmesidir. Örgüt adına verilen bu nişan aynı zamanda üye ülkelerin bu konuya ilişkin politikalarını gösterir niteliktedir. Üçüncü ve en önemli gelişmelerden biri ise Türk Konseyi isminin “Türk Devletleri Teşkilatı” olarak değiştirilmesidir (Zorlu, 4 Şubat 2022). Üye ülkeler arasında alınan stratejik karar kapsamında örgüte üye olan devletlerden her biri Türk Devleti olduklarını açık bir şekilde tüm dünyaya duyurmuştur. Sonuç olarak, Avrasya coğrafyasının merkezinde Türk gerçekliğini yeniden kendini göstermiştir. Bununla birlikte Avrasya coğrafyasında yeni bir iş birliği alanı olarak Türk Devletleri Teşkilatı kapsamında tesis edilecek güçlü bir birliktelik, hem bölgenin barış ve istikrarı hem de Türk devletleri açısından yeni fırsatların kapısını aralamıştır (Şeyban, 4 Şubat 2022). Görüldüğü üzere, 27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan’ın saldırıları sonucunda başlayan İkinci Karabağ Savaşı boyunca Azerbaycan ve Türkiye’nin “Bir Millet İki Devlet” söylemi gereğince daha önce örneği görülmemiş bir şekilde birbirlerine destek vermiş olmaları iki ülkenin ilişkilerine güç katarken, diğer Türk cumhuriyetlerine farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Türk cumhuriyetleri arasında kurumsallaşma ve iş birliğinin ivme kazanmasına vesile olan 44 günlük savaş Türk Dünyasında birlik, beraberlik ve müttefiklik ilişkilerinin gerekliliğini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Bu durum tıpkı 2020 yılında Azerbaycan’da olduğu gibi 2022 yılında da

kendini Türk Devletleri Teşkilatı’nın kurucu üyelerinden biri olan Kazakistan’da göstermiştir.

4. Türk Dünyası Açısından Kazakistan Olayları

2022 yılının dikkat çeken ilk gelişmesi, Orta Asya’da etkin bir güç ve Türk Dünyasının ayrılmaz parçası olarak öne çıkan Kazakistan’da yaşanan olaylardır. Yeni yılın ilk günü itibariyle LPG fiyatına yüzde 100’lük zam yapılarak 120 Tenge’ye (yaklaşık 3.72 TL) yükseltilmesi halkın tepkisine yol açmış ve 2 Ocak tarihinde Hazar kıyısındaki petrol üretim şehri olan Aktau’da halk sokaklara dökülmüştür. Daha sonrasında Almatı, Nursultan, Çimkent, Karaganda, Beynau, Kökteşav şehirlerine de sıçrayarak genişleyen kitlesel protestolar, ülke genelinde şiddetini giderek artırmıştır (Hürriyet, 7 Ocak 2022). Hızlı bir şekilde çatışma dönüşen protestolarda polis ve askere saldırılarda bulunduğu, kurum ve kuruluşların basıldığı, dükkan, ofis, restoran ve kafe gibi yerlerin yağmalandığı, devlet kanalının ateşe verildiği, Almatı ve Aktau’da havaalanlarının ele geçirildiği ve araba yakma gibi yıkıcı olaylarının yaşandığı görülmüştür. Gösterilerin ardından ülkede yapılan zamları önlemek amacıyla Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev tarafından akaryakıt ve gıda fiyatlarına 180 günlük devlet düzenlenmesi getirildiği açıklanmış olsa da olaylar yatışmamış, göstericiler yaşam standartlarının iyileştirilmesi talebiyle eylemlerine devam etmiştir (TRT Haber, 5 Ocak 2022)

Gelişmeleri takiben, Cumhurbaşkanı Tokayev, 5-19 Ocak 2022 tarihleri arasında uygulanmak üzere Almatı ve Mangistau’da olağanüstü hâl ilan etmiştir. Bununla birlikte zamlar ve yaşanan olaylardan dolayı Hükümeti, Enerji Bakanlığını ve KazakGaz şirketini suçlayan Tokayev, birçok yerel ve merkezî yöneticinin görevini sonlandırmış, Nazarbayev’i Kazak Güvenlik Konseyi Başkanlığından almış ve gelişmelerin devletin güvenliğiyle ilişkili olduğunu ifade etmiştir. (Yardım, 4 Şubat 2022). Daha sonra Tokayev, 5 Ocak’ta halka hitaben yaptığı konuşmasında (Nazarbayev’in yerine) Kazakistan Güvenlik Konseyi Başkanlığını üstlendiğini ve yakında bir reform paketi hazırlayacağını açıklamış, göstericilerin “yurt dışında eğitim almış terör unsurları” olduklarını ve Kazakistan güvenliğini tehdit ettiklerini belirterek, Rusya’nın öncüsü olduğu KGAÖ’ne barış gücü yardımı çağrısında bulunduğunu ilan etmiştir (Aktiyadov, 6 Şubat 2022). KGAÖ Dönem Başkanı Başbakan Paşinyan, Cumhurbaşkanı Tokayev’in çağrısı ve KGA 4. maddesi kapsamında “barışı koruma” güçlerinin Kazakistan’daki istikrarı korumak için sınırlı bir süreliğine gönderilmesine karar verildiğini açıklamıştır. Kazakistan’a gelen 2.500 civarındaki barış gücünün büyük bir çoğunluğu Rus ordusu askeriydi. (Yardım, 4 Şubat 2022). Böylece kuruluşundan beri KGAÖ ilk kez bir ülkeye müdahale etmiş olmuştur. 11 Ocak 2022 itibariyle yeni hükümetin kurulduğu Kazakistan’da durum kontrol altına alınmış ve ülkedeki olaylar durulmuştur.

Yaşanan bu olaylar akıllara “renkli” devrimler ve Arap baharını getirirken, öte yandan Kazakistan’da meydana gelen ayaklanmaların Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan gibi yakın çevrelerde “domino etkisi” yaratabileceği de öne sürülmüştür. Hatta Kazakistan’daki durumla geçmiş örnekler arasında paralellikler kurmak için “Türk baharı” terimini kullananlar da olmuştur. (Duran, 6 Şubat 2022). Kazakistan’ın Türk tarihi ve kültüründeki stratejik önemi ve merkezi konumu düşünüldüğünde ülkede yaşanan karışıklığın Türk Dünyası açısından değerlendirilmesi son derece önemlidir. Bu noktada dünya basınında bazı haberlere bakıldığında Kazakistan’daki olaylara ilişkin “Türkiye”, “Türk Devletleri Teşkilatı” ve “İkinci Karabağ Savaşı”na atıfta bulunduğu görülmektedir. Örneğin; Zamanlamaya dikkat çeken Fransız Le Monde gazetesi olayların Kazakistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerde ilerleme yaşandığı bir döneme denk geldiğine vurgu yaparak Kazakistan’ın NATO ülkesi Türkiye’den İHA satın aldığını ve Türk Devletleri Teşkilatı’nı geliştirme yönelik gayretlerini işaret etmiştir. Orta Asya ve Kafkasya bölgelerindeki beş devletin bir araya getirildiğini kaydeden haberde Tokayev’in daha önce Türk Devletleri Teşkilatı konusundaki görüşleri yer almıştır: *“Bu ülkeler, Türkiye ile büyük bir dilsel ve kültürel yakınlığa sahip ve nüfuslarının büyük çoğunluğu İslam dinini benimsiyor. Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev, Mart 2021’de TDT Zirvesi’ndeki konuşmasında, ‘Hedefimiz, Türk dünyasını 21’inci yüzyılın en önemli ekonomik, kültürel ve insani bölgelerinden biri yapmak’ demiştir.”* Ayrıca, haberde Kazak siyaset uzmanı Dosym Satpaiev’in şu görüşleri de yer almıştır: *“Türkiye, 2020’de Karabağ çatışmasında kilit bir oyuncu olduğunu gösterdi ve TDT üyelerinin gözünde güçlü argümanları var. Artık her şey iki unsur etrafında dönüyor: ekonomi ve güvenlik.”* (Time Turk, 6 Ocak 2022). İtalya medyasında ise Türkiye vurgusu yapılmıştır. Domani Giornale tarafından yapılan haberde pek çok ülke için çıkarların “kavşak noktası” olarak görülen Kazakistan’ın Türkiye için de ayrıca önemli olduğuna vurgu yapılmıştır (Yeni Şafak, 7 Ocak 2022). Türk Dünyasına ilişkin bir haber de Rusya’nın Nezavisimaya Gazetesi’nden gelmiştir. *“Rusya, Kazakistan’ı Türk Dünyası zincirinden çıkardı”* ifadesine yer verilen gazetede Orta Asya’da Rusya’nın konumun güçlendiğine vurgu yapılmıştır (Palavar, 7 Şubat 2022). Görüldüğü gibi Kazakistan’daki olaylarla ilgili yapılan birçok yorumda gözler İkinci Karabağ Savaşı’nın ardından bölgede etkinliğini artıran Türkiye ve gittikçe daha fazla kenetlenen Türk Dünyası’na çevrilmiştir.

Olayların hassasiyeti nedeniyle halk ve hükümet arasında ayrım yapmayan Türkiye, hem Kazak halkını hem de hükümeti kucaklamayı tercih etmiş ve Kazakistan’ın istikrarını güçlü bir şekilde desteklemiştir. Buna paralel olarak, Türk Devletleri Teşkilatı’nın da Türkiye ile benzer bir politika izlediğini ifade etmemiz mümkündür. Nitekim Teşkilatın stratejisine bakıldığında Kazakistan hükümeti ve Kazak halkı arasına girecek söylemlerden kaçınarak, istikrardan yana olduğunu ve KGAÖ ile karşı karşıya kalabilecek açıklamalarda

bulunmadığı görülmektedir. 6 Ocak tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, Teşkilata üye ülkelerin Cumhurbaşkanı ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev ile telefon görüşmesi yapmıştır. Aynı gün Teşkilat'ın yaptığı açıklamada Kazakistan'la güçlü dayanışmaya vurgu yapılarak, Kazakistan hükümeti ve halkına ihtiyaç duymaları halinde Türk cumhuriyetlerinin destek vermeye hazır oldukları açıklanmıştır. 7 Ocak tarihinde Kazakistan Dışişleri Bakanı Muhtar Tleuberdi ile telefonda görüşme gerçekleştiren Amreyev, bu desteği yeniden dile getirmiştir. Kazakistan hükümeti bu yönde bir talepte bulunmamıştır (Veliyev, 7 Şubat 2022). Bununla birlikte Dönem Başkanı Türkiye'nin girişimi doğrultusunda Türk Devletleri Teşkilatı Üye ve Gözlemci Devletlerinin Dışişleri Bakanları 11 Ocak 2022 tarihinde Kazakistan gündemiyle çevrimiçi gerçekleşen Olağanüstü Toplantıda bir araya gelmişlerdir. Toplantının ardından yayımlanan açıklamada, Kazakistan'a ve kardeş Kazak halkına olan kararlı destek ve dayanışma yinelenirken, barış ve istikrarının önemine vurgu yapılmıştır (Bk. Türk Devletleri Teşkilatı, 2022). Özet olarak Kazakistan'da yaşanan olaylarda Teşkilat, ülkedeki anayasal düzenin korunmasına, Kazak hükümeti ve halkı arasında güvenin tesis edilmesi, Cumhurbaşkanı Tokayev'in ve ülkede hayata geçirilecek ekonomik ve politik reformların desteklenmesi ve Kazakistan hükümetinin talebi çerçevesinde teknik bilgi ve tecrübe paylaşımına ilişkin önemli açıklamalar ve mesajlar vermiştir (Veliyev, 7 Şubat 2022). Bu hususlar bir arada ele alarak değerlendirildiği zaman olayın her ne kadar iç dinamiklerin harekete geçmesi sonucunda patlak verdiği bir gerçekse de dış güçlerin olay sırasında devreye girdikleri gözden kaçmamıştır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın son dönemde sergilediği yakınlık, işbirliği ve entegrasyon yönündeki gelişmeler, kuşkusuz rakip örgüt ve devletleri açık veya dolaylı yoldan harekete geçirmiştir.

Sonuç

Türk Dünyasında yaşanan gelişmeler ve Türk coğrafyalarında ortaya çıkan olaylar bir sürecin parçası olarak değerlendirilebilir. 2020 yılında İkinci Karabağ Savaşı sırasında başlayan bu süreç, 2022 yılında Kazakistan'da yaşanan olaylarda yeniden kendini göstermiştir. Dünya basınında yer alan haberlerde Kazakistan'daki olaylara ile "Türkiye", "Türk Devletleri Teşkilatı" ve "İkinci Karabağ Savaşı" gibi konular arasında paralellik kurulması son derece dikkat çekicidir. Bilindiği üzere İkinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanması Türk Dünyası açısından olumlu gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Türk Cumhuriyetleri arasında ilişkilerin güçlenmesi, karşılıklı güvenin artması, Zengezur Koridoru ile Türk Dünyası karayoluyla birbirine bağlanması, Azerbaycan'ın KKTC'ni tanınması önündeki engellerinin ortadan kalkması ve bu konuda olumlu sinyallerin verilmesi, çatı örgütün "Türk Devletleri Teşkilatı" olarak yeniden adlandırılması bu sürecin en bariz örnekleridir. Elbette, Türk Dünyası'nda güçlü bir iş

birliği ve entegrasyon sürecine girilmesi rakip güçlerin dikkatlerini çekmektedir. Bu noktada birlik, beraberlik ve müttefiklikten doğan gerekliliklerin önemini bir kez daha ortaya çıkılmaktadır.

Kaynakça

Abbasova, Vusala. "Pashinyan's Advisor Confirms Armenia's Deliberate Attacks on Azerbaijani Civilian Settlements", Caspian News. Erişim Tarihi: 22 Ocak 2022. <https://caspiannews.com/news-detail/pashinyans-advisor-confirms-armenias-deliberate-attacks-on-azerbaijani-civilian-settlements-2020-10-9-0/>

Aktiyadov, Mokhmad. "Kazakistan'daki Protestoların Sebep ve Olası Sonuçları" İnsamer. Erişim Tarihi: 6 Şubat 2022. <https://www.insamer.com/tr/kazakistandaki-protestolarin-sebep-ve-olasi-sonuclari.html>

APA. "Aprel döyüşləri: Vətən müharibəsindəki zəfərin təmli Təhlil". (3 Nisan 2021) <https://apa.az/az/xeber/siyasi/Aprel-doyuslri-Vtn-muharibesindeki-zfrin-tmli-coloredTHLILcolor-636337>

Asker, Ali. "Azerbaycan'ın Son Hamlesi ve Çatışmanın Askerî-Siyasi Çözümü". Düünden Bugüne Karabağ Sorunu. ed. Haydar Çakmak. 115-129. Ankara: Yenisey Kitap, 2021.

Asker, Ali. "Başarısız Hamle: Paşinyan'ın Mektubu" Tarihistan. Erişim Tarihi: 23 Ocak 2022. <https://www.tarihistan.org/basarisiz-hamle-pasinyan-in-mektubu-ali-asker/20190/>

Asker, Ali. "Güney Kafkasya'nın Güvenliği ve 2. Karabağ Savaşı'nın Düşündürdükleri". Rumeli Üniversitesi, 25-26 Mart 2021 İstanbul Rumeli Üniversitesi Uluslararası Güvenlik Sempozyumu, Tam Metin ve Özet Kitabı, ed. Sinem Yüksel Çendek –Armağan. Örki. 98-102. İstanbul: Bayçınar Tıbbi Yayıncılık, 2021.

Asker, Ali. "İşgalin Kırılma Noktası veya Yalancı Ateşkesin Sonu: Eylül 2020 Azerbaycan-Ermenistan Savaşını Geniş Tablodan Okumak", Stratejik Düşünce Enstitüsü. Erişim Tarihi: 16 Ocak 2022. <https://www.sde.org.tr/degerlendirme/iscalin-kirilma-noktasi-veya-yalanci->

ateskesinsonu-eylul-2020-azerbaycan-ermenistan-savasini-genis-tablodan-okumak-analizi-18517

Asker, Ali, Şeyban, Sedanur. "İkinci Karabağ Savaşı ve Türk Dünyasının Tepkileri", "Qarabağ dünən, bu gün və sabah", 20-ci elmi-əməli konfransının materialları toplusu, QAT (Qarabağ Azadlıq Təşkilatı), Bakı, (2021), 77-88.

Asker, Ali, Özpınar, -Zeynep Gizem. "Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi", Avrasya İncelemeleri Dergisi, 10/1, (Mart 2021), 83-106.

Asker, Ali, Özpınar, -Zeynep Gizem. "İkinci Karabağ Savaşı"nda Türkiye'nin Rolü: Diplomatik ve Askeri Destek Açısından Bir Değerlendirme", Qarabağ dünən, bu gün və sabah"20-ci elmi-əməli konfransının materialları toplusu, QAT (Qarabağ Azadlıq Təşkilatı), Bakı, (2021), 88-99.

Aslanlı, Araz. "Kafkasya için Yürütülen Mücadele ve Karabağ Sorununun Doğuşu". Kanayan Yara Karabağ. der. Bahadır Bumin Özarslan. 13-36. Ankara: Astana Yayınları, 2016.

Aslanlı, Araz. "Karabağ Sorununda Ateşkesin Kısa Tarihi", SETA Perspektif / 300, (Kasım 2020), 1-5.

Ateşoğlu Güney, Nurşin. "AB ve ABD'nin Dağlık Karabağ Politikaları". Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu. ed. Muhittin Ataman -Ferhat Pirinçci. 365-383. İstanbul: SETA Yayınları, 2021.

Aydın, Mustafa. "Türkiye'nin Orta Asya-Kafkasya Politikası". Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I). ed. Mustafa Aydın. 101-148. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2005.

Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi. "Aprel döyüşləri-böyük zəfərin başlanğıcı". Erişim Tarihi: 10 Ocak 2022. <https://mod.gov.az/az/pre/21662.html>

Bayraktar, Bora. "Türkiye'nin Karabağ Politikası". Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu. ed. Muhittin Ataman -Ferhat Pirinçci, 325-348. İstanbul: SETA Yayınları, 2021.

Bilgin, Mustafa Sıtkı. "Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları". Karabağ Zaferi: Kafkasya'da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında

Yeni İşbirliği Modeline. ed. İbrahim Demir. 14-19. Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü, 2020.

Boyras, Hacı Mehmet - Mazı, Yunus. "Avrupa'nın Dağlık Karabağ Tutumu". Anadolu Ajansı. Erişim Tarihi: 23 Ocak 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/avrupa-nin-daglik-karabag-tutumu/2065476>

Cafersoy, Nazim. "4 Gün Savaşı ve Bölgesel Dengeler", DW, Erişim Tarihi: 12 Ocak 2022. <https://www.dw.com/tr/4-g%C3%BCn-sava%C5%9F%C4%B1-ve-b%C3%B6lgesel-dengeler/a-19168839>

Caferov, Nazim -Aslanlı, Araz. "Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya" Ermeni Araştırmaları / 53 (Mayıs 2016), 239-260.

Çakır, Arzu. "Fransız Medyası: 'Macron'un Dağlık Karabağ Yanlışı". Amerikanın Sesi. Erişim Tarihi: 23 Ocak 2022. <https://www.amerikaninsesi.com/a/frans%C4%B1z-medyasi-macron-un-daglik-karabag-yanlisi/5656427.html>

Çam, Ömer Tuğrul. "Türk Konseyi, Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısını kınadı", Anadolu Ajansı, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-konseyi-ermenistanin-azerbaycana-saldirisini-kinadi/1910575>

Duran, Burhanettin. "Possible outcomes of the Kazakhstan protests" SETA, Erişim Tarihi: 6 Şubat 2022. <https://www.setav.org/en/possible-outcomes-of-the-kazakhstan-protests/>

Erarslan, Fatih -Özdemir, Fatma Nur. "Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı" Türk Dünyası Araştırmaları, 129/255 (Aralık 2021), 315-334.

Haberler.com. "TBMM'de 4 partiden Fransa Senatosu'nun skandal Dağlık Karabağ kararına kınama" (27 Kasım 2020), <https://www.haberler.com/tbmm-de-4-partiden-fransa-senatosu-nun-skandal-13763928-haberi/>

Hac, Osman Əl. "İkinci Qarabağ müharibəsi başlama səbəbləri, yaratdığı fəsadlar və törədilən cinayətlərə dair" Bəynəlxalq Avrasiya Mətbuat Fondu, (Eylül-

Ekim 2020) <http://iepf-ngo.org/uploads/files/IEPF-hesabat-sentyabr-oktyabr-2020.pdf>

Hasanzadeh, Vusal. "Karabağ Zaferi'nin Azerbaycan'ın Türk Devletleri ile İlişisine Etkileri" 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. Erişim Tarihi: 2 Şubat 2022. <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/karabag-zaferi-nin-azerbaycan-in-turk-devletleri-ile-i-liskisine-etkileri>

Hasanzadeh, Vusal. "Karabağ Zaferi'nin Azerbaycan'ın Türk Devletleri ile İlişisine Etkileri" 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. Erişim Tarihi: 2 Şubat 2022. <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/karabag-zaferi-nin-azerbaycan-in-turk-devletleri-ile-i-liskisine-etkileri>

Hürriyet. "Kazakistan olayları: Kazakistan'da neler oluyor? İşte Kazakistan'dan son dakika" (7 Ocak 2022), <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-kazakistanda-neler-oluyor-protestolar-neden-nasil-basladi-baskent-nursultan-ardindan-ulke-genelinde-ohal-ilan-edildi-41975905/1>

Kalkan, Duhan. "Tovuz Bölgesinde Yaşanan Çatışmalar Azerbaycan'ın Enerji Güvenliği Kapsamında Değerlendirilmesi", Global Savunma. Erişim Tarihi: 15 Ocak 2022. <https://www.globalsavunma.com.tr/tovuz-bolgesinde-yasanan-catismalar-azerbaycan-in-enerji-guvenligi-kapsaminda-degerlendirilmesi.html>

Kıbrıs Postası. "Tatar: Karabağ meselesi Azerbaycan için büyük bir zaferdir" (7 Kasım 2021), https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n399276-tatar-karabag-meselesi-azerbaycan-icin-buyuk-bir-zaferdir

KKTC Enformasyon Dairesi. "Başbakan Tatar: "Azerbaycan asla yalnız değildir" (28.09.2020), <https://pio.mfa.gov.ct.tr/basbakani-tatar-azerbaycan-asla-yalniz-degildir/>

Özer, Sarp. "Milli Savunma Bakanı Akar: Azerbaycanlı kardeşlerimizin yanlarındayız" Anadolu Ajansı, Erişim Tarihi: 28 Ocak 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/milli-savunma-bakani-akar-azerbaycanli-kardeslerimizin-yanlarindayiz/1988170>

- Palavar, Murat. "Dünyanın yeni Orta Doğu'su Asya'nın Ortası olacak", Damga Erişim Tarihi: 7 Şubat 2022. <https://www.gazetedamga.com.tr/dunyanin-yeni-orta-dogusu-asyanin-ortasi-olacak-makale,5417.html>
- Pirinççi, Ferhat –Güler, Mehmet Çağatay. "Azerbaycan'ın Stratejik Sabrının Sonu ve Karabağ'da Yeni Denklem". Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu. ed. Muhittin Ataman -Ferhat Pirinççi, 205-228. İstanbul: SETA Yayınları, 2021.
- Podery Gloria. "Türk Konseyi, ekonomik-diplomatik bağlantı projelerine dayanan modernizasyona odaklanıyor" (2021), <https://poderygloria.net/turk-konseyi-ekonomik-diplomatik-baglanti-projelerine-dayanan-modernizasyona-odaklaniyor/>
- Podery Gloria. "Türk Konseyi, ekonomik-diplomatik bağlantı projelerine dayanan modernizasyona odaklanıyor" (2021), <https://poderygloria.net/turk-konseyi-ekonomik-diplomatik-baglanti-projelerine-dayanan-modernizasyona-odaklaniyor/>
- Rahimov, Ferruh –Asadova, Günel. "Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan-Özbekistan İlişkileri". Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı. ed. Niyasi Kurnaz- Hakan Arıdemir. 325-326. Kütahya: Academia Yayınları, 2019.
- Raimbekova, Aliia. "Kazakistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ı müzakereleri başlatmaya çağırdı" Anadolu Ajansı, Erişim Tarihi: 30 Ocak 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/kazakistan-azerbaycan-ve-ermenistani-muzakereleri-baslatmaya-cagirdi/1987715>
- Sabah. "İran'dan Ermenistan'a 'askeri destek' açıklaması" (29 Eylül 2020), <https://www.sabah.com.tr/dunya/irandan-ermenistana-askeri-destek-aciklamasi-5177276>
- Sarıkaya, Yalçın "İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü" Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7/1, (Şubat 2021), 84-103.
- Sarıkaya, Yalçın. 44 Gün Savaşı: Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi TASAV Rapor. Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV), 2020.

https://www.tasav.org/media/k2/attachments/TASAV-Rapor_44GunSavasi-AzerbaycaninKarabagZaferi_Aral%C4%B1k2020.pdf

Sürmelioglu Parlar, Derya. "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri". Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Siyaseti. ed. Göktürk Tüysüzoglu -Arda Özkan. 25-59. Ankara: Detay Yayıncılık, 2018.

Şeyban, S. (2021). "Üç Kardeş-2021" Türkiye, Azerbaycan ve Pakistan Ortak Tatbikatının Düşündürdükleri" Kafkassam, Erişim Tarihi: 28 Ocak 2022. <https://kafkassam.com/sedanur-seyban-uzmani-uc-kardes-2021-turkiye-azerbaycan-ve-pakistan-ortak-tatbikatinin-dusundurdukleri.html>

Şeyban, Sedanur "İş Birliğinde Yeni Merhaleye Geçiş; "Türk Devletleri Teşkilatı" Kafkassam. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022. <https://kafkassam.com/sedanur-seyban-is-birliginde-yeni-merhaleye-gecis-turk-devletleri-teskilati.html> ,

Taşkıran, Cemalettin. "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri". Geçmişten Günümüze Türkiye-Orta Asya İlişkileri. ed. Hasan Acar. 1-30. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2020.

Time Turk. "Fransız basını Kazakistan'daki zamanlamaya dikkat çekti: Olaylar Türkiye ile yakınlaştığı dönemde yaşandı", (6 Ocak 2022), <https://www.timeturk.com/dunya/fransiz-basini-kazakistan-daki-zamanlamaya-dikkat-cekti-olaylar-turkiye-ile-yakinlastigi-donemde-yasandi/haber-1717579>

Time Turk. "Fransız basını Kazakistan'daki zamanlamaya dikkat çekti: Olaylar Türkiye ile yakınlaştığı dönemde yaşandı", (6 Ocak 2022), <https://www.timeturk.com/dunya/fransiz-basini-kazakistan-daki-zamanlamaya-dikkat-cekti-olaylar-turkiye-ile-yakinlastigi-donemde-yasandi/haber-1717579>

TRT Haber. "Kazakistan'da gerginlik sürüyor" (5 Ocak .2022), <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kazakistanda-gerginlik-suruyor-642256.html>

Tuna, Oğul. "İran'ın Azerbaycan ile savaş oyununun arka planı" Independent Türkçe, Erişim Tarihi: 28 Ocak 2022. <https://www.indyturk.com/node/419666/t%C3%BCrki%C3%9C%87yeden->

sesler/i%CC%87ran%C4%B1n-azerbaycan-ile-sava%C5%9F-oyununun-
arka-plan%C4%B1

Tuncel, Turgut Kerem. "Azerbaycan-Ermenistan Sınır Hattında 12 Temmuz 2020'de Patlak Veren atışma ve Karabağ İhtilafı Hakkında Değerlendirmeler", AVİM, Erişim Tarihi: 15 Ocak 2022. https://avim.org.tr/tr/Analiz/AZERBAYCAN-ERMENISTAN-SINIR-HATTINDA-12-TEMMUZ-2020-DE-PATLAK-VEREN-CATISMA-VE-KARABAG-IHTILAFI-HAKKINDA-DEGERLENDIRMELER#_ftnref29

Tuncel, Turgut Kerem. "Güney Kafkasya'da 2-5 Nisan 2016'da Yaşanan 4 Gün Savaşı", Ermeni Araştırmaları, 53, (2016), 301-338.

"Türk Devletleri Teşkilatı Dışişleri Bakanları Konseyi'nin Kazakistan'daki Duruma İlişkin Açıklaması". <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/turk-devletleri-teskilati-disisleri-bakanlari-konseyinin-kazakistandaki-duruma-iliskin-aciklamasi-2437-138.pdf>

Türk Devletleri Teşkilatı. "Türk Konseyi Genel Sekreteri Gence şehrini ziyaret etti" (22 Ekim 2020), https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreteri-gence-sehrini-ziyaret-etti_2087, (Erişim Tarihi: 02.02.2022).

Türk Keneşi. "Türk Konseyi Genel Sekreteri'nin Beyanatı" (28 Eylül 2020), https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-beyanati_2075

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri", (2011) <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

Veliyev, Cavid. "Bölgesel Olayların Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Etkisi". Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık. der. Cavid Veliyev, vd. 23-58. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.

Veliyev, Cavid. "Jeleznovodsk Bildirisi'nden Moskova Bildirisi'ne Rusya'nın Dağlık Karabağ Politikası". Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu. ed. Muhittin Ataman -Ferhat Pirinççi, 301-324. İstanbul: SETA Yayınları, 2021.

Veliyev, Cavid. "Türk Devletleri Teşkilatı'nın Kazakistan sınavı", Yeni Şafak, Erişim Tarihi: 7 Şubat 2022. <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/turk-devletleri-teskilatinin-kazakistan-sinavi-3743411>

Yardım, Ümit "Kazakistan Olayları ve Müşterek Güvenlik Anlaşması Teşkilatının Ülkeye Müdahalesi Hakkında Bazı Notlar", Ankara Sosyal Bilimler Vakfı, Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022 <http://www.sosyalbilimlervakfi.org/tr/2022/01/umit-yardim-kazakistan-olaylari-ve-musterek-guvenlik-anlasmasi-teskilatinin-ulkeye-mudahalesi-hakkinda-bazi-notlar/>

Yeni Şafak. "Aliyev uyardı: Bize saldırı olursa F-16'lar havalanır" (27 Ekim 2020) <https://www.yenisafak.com/dunya/aliyev-uyardi-bize-saldiri-olursa-f-16lar-havalanir-3572515>

Yeni Şafak. "Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırmasının arka planı ortaya çıktı: Ermeni güçler Türkiye ve Azerbaycan'ın bağlantısını kesmek için saldırıyor.", (17 Temmuz 2020), <https://www.yenisafak.com/dunya/ermenistanin-azerbaycana-saldirmasin-in-arka-planinda-yatan-neden-ermenistan-turkiye-ve-azerbaycanin-ortak-projelerinin-bulundugu-bolgede-saldiri-duzenliyor-3549594>

Yeni Şafak. "İran ateşle oynuyor: Ermenistan'a silah yardımları 35 milyon Türk'ü ayaklandırdı" (1 Ekim 2020), <https://www.yenisafak.com/dunya/iran-ermenistanin-yardimina-kostu-irandaki-azerbaycan-turkleri-sokaga-dokuldu-iranda-ne-kadar-turk-yasiyor-3569403>

Yeni Şafak. "İtalya medyası da Kazakistan'daki olayları Türkiye'ye bağladı" (7 Ocak 2022), <https://www.yenisafak.com/dunya/italya-medyasi-da-kazakistandaki-olaylari-turkiyeye-bagladi-3729161>

Yetgin, Muhammed Ali -Çakmak, Sait. "İran İslam Cumhuriyeti'nin Bölge Politikaları Bağlamında İkinci Karabağ Savaşı Konusundaki Tutumu" *Asya Studies*, 5/18, (Aralık 2021), 279-288.

Zolyan, Mikayel. "The Karabakh Conflict After the 'Four-Day War': A Dynamic Status Quo", *Turkish Policy Quarterly*, 15/4, (2017), 111-119.

Zorlu, Kürşad. "Artık Türk Devletleri Teşkilatı var! Peki hangi kararlar alınacak?", Habertürk Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022. <https://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-kursad-zorlu/3250984-artik-turk-devletleri-teskilati-var-peki-hangikararlar-alinacak>

Zorlu, Kürşad. "Nazarbayev, Karabağ ve Türk Dünyası...", Habertürk, Erişim Tarihi: 30 Ocak 2022. <https://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-kursadzorlu/2823865-nazarbayevkarabag-ve-turk-dunyasi>

Zorlu, Kürşad. "Türk Konseyi yeni bir sıçrama dönemine hazırlanıyor", Anadolu Ajans. Erişim Tarihi: 3 Şubat 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turk-konseyi-yeni-bir-sicrama-donemine-hazirlaniyor/2194897>

